

Izvorni naučni rad

UDK 821.162.42.09Desnica V.

Jakov SABLJIĆ (Osijek)

Filozofski fakultet Osijek

jsablji c@ffos.hr

KNJIŽEVNO DJELO VLADANA DESNICE NA RAZMEĐU KULTURA

Vedar sunčani dan i kora hljeba, i krpa neba sa šakom zvijezda nad sijedom glavom – i ja ne mogu da smislim veće i trajnije sreće...

(Vladan Desnica)

Književno djelo Vladana Desnice višekulturni je proizvod koji svoje bogatstvo (jezično, stilsko, misaono) crpi upravo iz različitih civilizacijskih izvora koji ga napajaju. Na temelju njegovih tekstova dokazuje se i prokazuje monolitnost i isključivost svakoga mononacionalnoga govora o stvaralačkim ishodištima pisaca kojima se pripisuje takozvana dvostruka ili višestruka pripadnost. Autorska osobnost Vladana Desnice ogledni je primjer na osnovi kojeg se mogu provjeravati sve suvremene postavke poredbene književne povijesti i teorije o plodotvornim međuslavenskim književnim doticajima i prožimanjima. Osim toga, njegovo stvaralačko djelo polje je raščlambe sljedećih kategorija: hermeneutika stranoga, kulturni čimbenici/kriteriji/nadžela književnoga oblikovanja (etnički, vjerski, jezični, zemljopisni, administrativni, idejnopolički, razvojni).

Ključne riječi: kulturalna geografija, mediteranizam, stvaralačka višepripadnost, oksimoron, interferencije i presjecišta kultura, spoj stilova

Kao sastavni dio hrvatske književne baštine, Vladan Desnica svojom graničnom smještenosti, izvan svakoga oblika nacionalističkoga svojatanja, pomaže boljem razumijevanju matičnoga (ali ne i jedinoga) hrvatskoga konteksta sintezom raznorodnih stilskih, tematskih i estetskih silnica koje izbijaju na mjestima preklapanja kulturno-civilizacijskih krugova: mediteranskoga, srednjoeuropskoga i balkanskoga. Desničina pozicija između polova koji istodobno uključuju jedni druge oksimoronska je po svojoj prirodi, a u cijelosti svojim specifičnostima snažno obilježuje čitavo piščevo stvaralaštvo.

U današnje doba takozvane nesretne svijesti znanstvenika zbog preobilja informacija i objavljenih stručnih i umjetničkih djela, djelomičan izlaz uvijek se može naći u prokušanim vrijednostima. Tim uvijek dokazivim značajnostima, koje su primile blagoslov vremena, nesumnjivo pripada književno djelo Vladana Desnice. Unatoč tomu što je o njegovu opusu napisano mnogo toga s više ili manje uspjeha, pisci njegova formata uvijek su zanimljivi po tome što njihova djela predstavljaju beskrajna carstva značenja. Pa iako su civilizacijski vrhunci tih carstava književne riječi poprilično udaljeni od sadašnjega trenutka, književni istraživač/arheolog u njihovu duhovnom bogatstvu, uz nešto sreće, može naići na vrijedne spoznaje, a one prijašnje donekle prilagoditi vlastitim saznanjima.

Vladan Desnica svojim književnostvaralačkim dometima pripada vrhuncima hrvatske proze XX. stoljeća, ali idejnom potkom i tematskom razradom nesumnjivo prelazi te razmjerno uske okvire. Desnica je posebice zanimljiv u aktualnom proučavanju književnosti europskoga kruga s gledišta kulturalnih geografa koji promatraju kretanja kultura bez sputavajućih okvira politički ustanovljenih granica (Hutcheon, 1998: 409). Temeljno načelo takvoga proučavanja nastoji odrediti kulturalne čvorove ili točke susreta i dijaloga različitih kultura. Srednja, istočna i jugoistočna Europa pokazale su se pri tom kao osobito zahvalna izvorišta za takve pothvate s obzirom na svoju povijest neprestanih društvenih pomicanja i dodira. Upravo spomenute točke ili čvorovi mogu biti, primjerice, gradovi čiji se nacionalni sastav ili broj stanovnika mijenjao pogubnim utjecajem ratova (primjerice Gdansk/Danzig ili Vukovar). Dodirne točke mogu biti i ljudi, kao što je to Franz Kafka – Židov koji na njemačkom jeziku piše u Pragu. A katkad su čvorišta zemljopisne silnice, na primjer rijeka Dunav koja je omogućila materijalna protjecanja iz različitih ishodišta te istodobnu interakciju među različitim kulturama.

Budući da se predstavljanje kulturnih prepletanja ne želi ovdje uniziti do tvrdokornoga objektiviziranja književnih opusa u jednadžbe pukoga zbrajanja autorskih rasa/nacionaliteta iz čijih rezultata isparavaju na izvanjsko nesvodive značenjske suptilnosti individualnih poetika, neka za slikovit primjer samodefinirajuće višekulturne sebe-svijesti posluži autobiografski artiklirano priznanje Danila Kiša:

Nemam dece i ova čudna rasa ugasiće se sa mnom. Sa tim dvema religijama spojila se, u izvesnom trenutku, treća, katoličanstvo, kojem su me učili u školi, u Mađarskoj. Susret između dva slična i, zbog mnogih strana, različita sveta, svest o ovoj dvostrukoj pripadnosti bila je kao šok, naročito posle rata. S jedne strane, epska tradicija srpskih junačkih pesama... s druge srednjoevropska literatura, i dekadentna i barokna mađarska poezija. U ovu mešavinu, načinjenu od sudara i kontradik-

cija, uključice se moje jevrejsko biće, ne u religioznom smislu, već u jednoj suštinskoj kulturnoj optici, kao istraživača (Kiš, 2005: 9–10).

Desnica je u mnogo čemu bio osviješten pisac, a među ostalim bio je obilježen i sviješću o duhovnom kapitalu dalmatinskoga prostora koji svoja (ne)materijalna bogatstva i danas drži zahvaljujući statusu čvorišta smjernica odašiljanih iz nekoliko različitih civilizacijskih okvira. U eseju „Mirko Korolija i njegov kraj“ Vladan Desnica izričito naglašava jedinstveno prepletanje poviješću nataloženih specifičnosti kulturološki posredovanih u ozračju slavensko-mediteranskoga uzmorja i njegove kopnene pozadine:

Dalmacija u svojoj cjelini obuhvata i sjedinjuje razna područja koja se, pod djelovanjem posebnih prirodnih uslova i različitih historijskih ude-sa, među sobom dosta oštro razlikuju. U toj zemlji gdje raste oleandar i grab; gdje uz obalu u maistralu leprša dašak romanskog duha i vije laka zapadna melopeja, a po zaleđu u buri struji duboko rasni narodni život i grubi primitivni monokord; gdje uz katedrale sa Ticijanima i Veronezima postoje i manastiri u kojima tinja duh srednjevjekovne srpske manastirske obrazovanosti, u kojima caruju krute bizantinske ikone i u kojima se čuvaju zavjeti Nemanjića; gdje pored primorskog trubadura nalazimo i mrgodnog brđanskog kaluđera ljetopisca – u toj zemlji, među raznovrsnim osobitostima koje je uslovila priroda i stvorila istorija, i sjevernodalmatinski kopneni kraj, naseljen izbjeglicama koji su se od 15. vijeka dalje sklanjali pred Turcima na njegov goli krš i sure visoravni, predstavlja, po svojim specijalnim kulturnim, psihičkim i ekonomskim momentima, jedno izdvojeno područje (Desnica, 1975: 25).

S jedne strane, u razgovoru objavljenom 1969. godine Desnica jedinu primjedbku kritičarima upućuje na neprepoznavanje svojega romana *Proljeća Ivana Galeba* kao, kako sâm kaže, knjige Dalmacije ili knjige Mediterana (isto: 235). S druge strane, nekoliko redaka kasnije odgovara da svojem djelu u smislu izgradnje likova prema njihovu podrijetlu ne stavlja granica, niti onih nacionalnih niti onih regionalnih. Na temelju toga prividnog protuslovlja izlučiva je vrijednosna kvalifikacija Desničina djela. Osobitosti međukulturnih prožimanja moguće je objasniti kao izvorište različitosti, prilog razmicanju mentalnih i poetičkih granica i ograničenja te kao pokušaj novoga pogleda na duhovnu vertikalu, onu individualnu i onu opću. Ključni pojam jest veća otvorenost prema različitim tumačenjima mogućih svjetova. Naime Desničini su prozni svjetovi obilježeni babilonstvom koje omogućuje ravnopravno miješanje različitih idioma i jezika – osobitih autorskih stilema, turcizama, srbizama, talijanskoga jezika, francuskoga jezika, latinskoga jezika, njemač-

koga jezika, engleskoga jezika i klasičnoga grčkoga jezika. Desnica se time otkriva kao kozmopolit čije duhovne moći leže u stvaralačkom sintetiziranju iskustava raznorodnih kultura. Tome treba dodati da takva višejezična rasprisanost u sklopu njegove naracije ima osobito mjesto u tvorbi pojedinih likova i društvenih okolina.

Intelektualni rasponi o kojima je riječ bili su mogući ne samo zbog utjecaja posebnosti zemljopisnoga prostora već i zbog nemalih stvaralačkih sposobnosti samoga autora. Nakon što je nabrojio jezike s kojih je Desnica prevodio, a to su talijanski jezik, francuski jezik i ruski jezik, Krešimir Nemec svoju monografiju *Vladan Desnica* završava dvjema indikativnim rečenicama: „Vladan Desnica bio je erudit. Bio je jedan od naših najobrazovanijih pisaca“ (Nemec, 1988: 135).

Na osnovi navedenoga uputno je upitati se što je moglo i što danas može umjetnički i kulturološki značiti djelo Vladana Desnice, djelo jednoga, i u današnjim okvirima, rijetkoga erudita i stilista? Tragom toga upita potrebno je za iole suvisliji Desničin umjetnički portret i egzistencijalni individualitet stupiti u dijalog s onim piscima koji su u vrijeme življenja i djelovanja Vladana Desnice poduzimali svoje prve autorske korake. Među ostalima, koji su s njim imali čast uspostaviti više ili manje prisne kontakte, može se navesti Čedo Prica koji je davno, prema vlastitom prisjećanju, imao za diplomski rad analizu Desničina kročeanstva. U prigodnom kontekstu prisjećanja nezaobilazan je pisac Feđa Šehović – jedan od rijetkih koji su Vladana Desnicu uspjeli malo bolje upoznati. Šehovićev kratak osvrt objavljuje se ovdje po prvi put. On u svojem pisanom prisjećanju na Vladana Desnicu iznosi sljedeće:

Tako rado bih govorio o Vladanu kao jedan iz moje generacije koji je imao sreću da upozna tog čovjeka. Ne manje od književnog majstorstva fascinirala me njegova osoba – *reliquiae reliquiarum* dalmatinske gospoštine. Tako se ponašao, podjednako s neznatnim brojem prijatelja i masom onih drugih. Uvijek gospar! Bilo je to nešto što sam drugdje, nažalost, cijeli svoj vijek uzaludno tražio.

Posljednje ili pretposljednje godine studija, pročitavši *Zimsko ljetovanje*, Vladan Desnica se baš iznenadno probio na sam vrh ljestvice mojih književnih favorita, na kojemu su dotad suvereno vladala imena prozaika: Miroslava Krleža, Ive Andrića i Ranka Marinkovića. Mislim da me fascinirala sasvim osobena atmosfera u njegovu djelu, drukčije boje urbane Dalmacije o kojima sam ja vjerojatno samo sanjao, nezadovoljan prozom svojih prethodnika. Dvije ili tri godine poslije kad pročitah u *Krugovima* Desničine „Zapise o umjetnosti“, sve mi je o njemu postalo jasnije. Kao da sam otkrio neku svoju ne malu srodnost s velikim piscem.

Trebalo mi je pročitati *Proljeća Ivana Galeba* i u čestim razgovorima sa zagrebačkim prijateljem koji se više od svih iz moje generacije družio s Vladanom, uvjeriti se da moj osjećaj srodnosti s njim nije bio samo neki pubertetski umišljaj.

Upravo taj osjećaj mi je pomogao da unatoč svemu slijedim svoj put pisca, da ne pokleknem pred napastima raznih animoziteta, da izdržim. Ako sam u proteklih pet desetljeća nešto vrijedno napisao, onda je u tome i zasluga Vladanova. Možda sam od nekih stranih i domaćih književnih uzora više naučio o ljepoti i smislu pisane riječi, ali je nedvojbeno da me s Desnicom veže istovjetnost naših ljudskih i umjetničkih sudbina.

Ako bi se sada parafrazirao Vladan Desnica u njegovu tako karakterističnom stvaralačkom postupku, onda u ovom kratkom gubljenju niti ili omanjoj digresiji leži bit stvari koja se želi iskazati, a to je drukčijost, osobitost i inspirativna vrijednost Desničina književnoga stvaralaštva i osobnosti. No posebnost je piščeva nadasve zamjetljiva u jednoj njegovoj tendenciji ili nagnjanju koje je već moglo biti zamijećeno u razmatranju onoga što se može nazvati civilizacijskim prožimanjima i dodirima različitih kultura: južnoslavenske zapadne i južnoslavenske istočne kulture te romanske i slavenske civilizacije. Na određeni način svijest o ravnopravnim razlikama, a to je jedna od osnovnih teza ove rasprave, utječe i upravlja gradnjom svih značenjskih jedinica književnoga djela Vladana Desnice, bilo kritičarskih osvrti i eseja, bilo književnih tekstova, to jest novela, romana i poezije. Tako bi, radna je hipoteza, temeljni izražajni modus Desničinih tekstova bio oksimoron. Naravno, ovdje se uzima u obzir teorijska postavka da stilska figura ne može biti načelo ili definicija „čitanja“ pisca. Za čitanje se uzima „figura čitanja“, dakle – neobvezujući dogovor između čitatelja i pisca. „Figura čitanja“ (Irena Lukšić) u pristupu nečijem djelu ili poetici može biti onoliko koliko smo ih u stanju proizvesti i objasniti. Nešto slično čini David Lodge u *Načinima modernog pisanja* (1977) kada, uzimajući lingvistički model Romana Jakobsona, raščlanjuje modernu književnost s obzirom na dominantnost metonimijskoga ili metaforičkoga načina oblikovanja književnoga teksta.

Više je puta uočeno da je dijalektička igra suprotnosti i ontološka anti-tetičnost prevažan idejni sklop ugrađen u svaku Desničinu umjetničku razradu narativno uspostavljenoga svijeta fikcije. Tom opetovano isticanom sudu valja dodati da Vladan Desnica, osim što tematizira takvu sveopću egzistencijalnu postavu, također ju rabi i kao glavno pripovjedačko sredstvo oblikovanja. Oksimoronski učinci upravljaju svim izraznim i sadržajnim stranama njegova djela.

Primjerice, uočljiv je „oksimoronski“ pristup oblikovanju lika na psihemskoj razini, kako ju naziva Gajo Peleš. Kada Ivanu Galebu fra Anđelo u razgovoru kaže: „Ti si, Ivane, pun kontradikcija! Jedno klupko intimnih kontradikcija!... Ne shvaćam kako s tim klupkom u grudima možeš živjeti, kako s njim možeš stupati kroz život!“ (Desnica, 1975a: 150), u Ivanu izazove buru emocija i, naravno, on ima spreman odgovor: „Pa to se i zove čovjek, moj oče: skup intimnih kontradikcija zašivenih u jednu ljudsku kožu! (...) živu čovjeku nije potrebna neka suvislost, neka dosljednost, pa da bi bio realan i za život sposoban“ (isto).

Na onemskoj razini (Gajo Peleš) zamjetljiv je oksimoronski postupak u podnaslovu *Proljeća Ivana Galeba*, a on glasi *Igre proljeća i smrti*. Na tom je podnaslovu Desnica osobito inzistirao i smatrao ga je važnijim od glavnoga naslova. Proljeće predstavlja s jedne strane princip svjetla, djetinjstva i osjećanja beskraja, a smrt s druge strane predstavlja princip tame, starosti i osjećanje konačnosti. Oba počela ljudskoga doživljavanja stvarnosti ujedinjuje njihova neprekidna igra kao znak intimne kontradikcije čovjekove prirode na kojoj se plete čitava umjetnost:

Zbog toga igre proljeća i smrti su te dihotomije dalmatinskog mediteranizma okupanog regionalnim osobinama, ali ujedinjenih širom mediteranskom filozofijom lepote i snage svetlosti, one koja stoji nasuprot hiperborejskih magli, one koja je dala najveće tehničke, filozofske i humanističke potencijale sveta, od prapočetaka do savremenog doba. Zbog toga su igre svetlosti i sene u splitskoj kući sa dugačkim hodnikom simboličke igre dobra i zla, sveta kome treba reći „da“ uprkos svim bezličnostima, reći „da“ životu u svoj njegovoj punoći kako nam je dat. Samo na Mediteranu, pa u i Desničnim splitskim danima život je mogao da ima svu punoću postojanja koja se prelila i duboko utkala u pripovetke, a najdublje u Ivana Galeba (Šeatović-Dimitrijević, 2015: 110).

Osim toga jedinstvo raznolikosti u romanu *Proljeća Ivana Galeba* postignuto je i na kompozicijskoj razini. Također se na toj razini izražava sjedinjavanje suprotnosti, oprečnih mišljenja i gledišta kako bi se izrazila mnogoznačna vizija svijeta:

Slobodno razvrstavanje građe izraz je piščeva poimanja kompozicije u kojemu promiče načelo jedinstva raznolikosti. Kompozicija romana je poput tezge na kojoj pisac razmješta raznolike predmete, tako da postiže nepredvidljivu semiotiku svjetova koji se pred njim stvaraju. Opisu artikulacije novela-odlomaka unutar cjelokupne strukture nužno je pretpostaviti autorovu sklonost prema otvorenoj formi, amorfnim oblicima tj. za rasutoj građi nastaloj slobodnim komponiranjem i piščevim

traganjem za slobodnim izrijekom. Ključ raspoređivanja i strukturiranja prepoznatljiv je ne samo u sižejnim rješenjima nego i diskursom, raščlambom narativnih tijekova i jezičnih posebnosti. Pisac je zanemario načelo pravilne kompozicije: prvo se poglavlje moglo naći iza trećeg, osmog ili iza bilo kojeg drugog. Nema dvojbe, novele unijete u roman sasvim su proizvoljno raspoređene, i nema ničeg što bi išlo u prilog ili što bi osporavalo takvu makroorganizaciju. Budući da se sve raznolikosti stapaju u osobi Ivana Galeba, i da je pišćeva namjera ostvariti bogatstvo raznolikog, središnji aktant postaje nositeljem višečlanih autorovih pozicija ili točaka gledišta koje se uspostavljaju pojedinačno ili u kombinacijama, a sve sa svrhom da autorovo viđenje svijeta postane mnogostraničnom i mnogoznačnom vizijom (Buljac, 2007: 361).

Oksimoronska poetika svoje filozofsko opravdanje posredno nalazi u pripovijesti „Mudrac sa istoka“. U njoj se zrcali Desničina intuitivna srodnost s istočnjačkim duhovnim iskustvom općenito označenim jedinstvom suprotnih elemenata kao figuralnim ekvivalentom oksimoronu. Krilatica: „Sve i jest i nije“ kroji i samu povijest koja logički postaje nemogućom u svijetu rastrganom istinama suprotstavljenih strana. Filozofija *svaana* kontradiktornim ujedinjenjem nade i tuge postaje novom „učiteljicom života“ u akroniji kao posljedici događanja uvijek istog, to jest u nedogodivosti novoga, u žalosnoj tautologiji kao sveprožimajućem zakonu, uzroku i posljedici djelovanja: „Zato su se uzajamno istrebljivali, jedni druge na kolac nabadali, jedni drugima živo srce vadili ili naživo kožu s leđa sadirali, ili još tankim zakrivljenim nožićima vjeđe odsijecali te su pred njih u prašinu padale kaonoti ispljunute ljupine rumenkastih šljiva-džendarika“ (Desnica, 1968: 362).

Na sociemskoj razini (Gajo Peleš) postupak je i više nego uočljiv u naslovu Desničina prvoga romana *Zimsko ljetovanje*. Riječ je o književnom djelu koje se često uzima kao školski primjer oksimorona. Da je i autor bio svjestan značenjskih mogućnosti koje proizlaze iz paradoksalnoga spajanja nespojivoga, vidljivo je u autotematizaciji naslova u otprilike trećoj četvrtini romana kada se Linino divljenje izrazu „zimsko ljetovanje“ tumači novootkrivenim užitkom u dražima oksimorona (Desnica, 1974: 145). Naslov ne treba posebno tumačiti jer je shvatljiv iz cjeline djela koje je izgrađeno na oštrim suprotnostima mentaliteta, odnosno, s jedne strane, građana čije proračunato ponašanje primjerice na sprovodu uključuje preporučljivu skalu od cmizdrenja i suzenja, preko šmrcaja do useknjivanja, a sve to u suprotnosti s, druge strane, seljačkom ležernošću i nepatvorenošću u istim prilikama. Po svemu sudeći, Alberto Fortis ne bi zakasnio u svojoj ekspediciji ni stoljeće kasnije, a njegov putopis *Viaggio in Dalmazia* (1774) pojednako bi plijenio pozornost i u novije vrijeme.

Roman *Zimsko ljetovanje* oksimoronska je naslovna sintagma koja je prikladan tumač njime naslovljenoga književnoga djela. Zima i ljetovanje u sintagmatskom spoju tvore antitetičan par i novi zajednički pojam koji služi osvjetljavanju literarnoga problema – sudbine jednoga grada koji je prisiljen živjeti u dugotrajnoj suprotstavljenosti svojem zaleđu. Nikica Kolumbić (2007: 322) napominje da izmjena stranih dominacija u hrvatskom priobalju nigdje nije bila toliko izražena kao u Zadru, a poslije pripojenja Italiji Rapalskim ugovorom i odvojen od matične zemlje puna dva desetljeća Zadar je sustavno izložen talijanskom jezičnom, kulturnom i idejnom utjecaju. Talijanizacija građanstva dovodi do njegova radikalnoga odvajanja od otočana i stanovnika dalmatinskoga zaleđa s očuvanom nacionalnom čistoćom i sviješću. Pri tom nastaje kontrast potalijančenoga, razmaženoga i pogospođenoga grada u odnosu na divlje i zapušteno slavensko selo: „Građani bez svojega grada osjećaju se u toj okolini strancima. Svojim otuđenjem od nacionalne cjeline postali su tuđinci u vlastitoj zemlji. Odvajani jedni od drugih (politički, socijalno i kulturno) građani i seljaci u tim novim prilikama ne spajaju dodirne točke, ne polaze zajedničkim putem“ (isto: 325). Prema tome, naslov romana odgovara osnovnoj ideji – tragediji građana koji se u jeku rata sklanjaju u zaleđe, što se može protumačiti kao da su Zadrani pošli na „ljetovanje“ upravo zimi i tada su doživjeli teške dane (Jure Kaštelan, parafrazirano prema Kolumbić, 2007: 332).

Dalmatinski mediteranizam u Vladana Desnice ima ulogu književnoga nasljeđa, no on je i sastavnica prirodnoga i urbanoga pejzaža. Desnica u svojem eseju „Mirko Korolija i njegov kraj“, opisuje prirodu dalmatinskoga zaleđa nakon 1945. godine zbog polemike koju je vodio zbog romana *Zimsko ljetovanje*. Pri tom jasno naglašava kako je Dalmaciji dano more kao dar, dok zaleđu ostaje krš, neprosvijetlost, tvrd i sirov pejzaž koji ne razvija emocije. Zaleđe je za Desnicu posljednja oaza partijarhalnosti i epskoga duha te njegovu pomnu kulturnu diferencijaciju može izvesti samo dobar poznavatelj svojega rodnoga prostora kakav je Vladan Desnica (Šeatović-Dimitrijević, 2015: 105).

Nadalje, tragični raskorak između vanjskoga događanja i psihe likova, odnosno unutrašnjega zbivanja nevidljivoga oku, osobito je vidljivo u Desniči noveli „Mali iz planine“ te u legendarnoj noveli „Pravda“ koja je postala zaštitni znak i mjesto prepoznatljivosti poetike Vladana Desnice zbog njezina uvrštavanja u školske čitanke/udžbenike. U spomenutim antologijskim naslovima sažeto se dokazuje osnovna misao Desničine umjetničke filozofije: da je kontradiktornost jedna od temeljnih zakonitosti ljudske psihe. No po zakonu kontradiktornosti ili, bolje rečeno, kontrapunktalnosti djeluje i izmjena poglavlja u romanu *Proljeća Ivana Galeba*, a njihova bi detaljnija raščlamba

iziskivala glazbeno iščitavanje romana žmegačevskoga tipa. Pripovjedač se u romanu nerado sjeća mladosti, misli da iz nje nije naučio ništa pametno, sve one važne odluke čine mu se sada toliko nebitne, većine se i ne sjeća. U tim godinama njime su gospodarili samoljublje i želja za dokazivanjem, a opisuje ih tamnim, sjenovitim godinama, što je, naravno, u suprotnosti sa suncem obasjanim djetinjstvom. Tako je motiv sunca suprotnost mraku, smrti, a obilježje je života u njegovu punom sjaju. Proljeće i smrt, svjetlo i tama – taj osnovni dualizam prisutan je gotovo na svakoj stranici ovog romana. „On je, međutim, motiviran i egzistencijalnim položajem pripovjedača“ (Nemec, 1988: 87). Galeb svoj životopis piše u bolnici, između dviju operacija, pa je misao o smrti sasvim razumljiva. Osim toga, na više mjesta Galeb potvrđuje opoziciju život – smrt kao najvažniju preokupaciju u svome životu.

Međutim, osobito se plodotvorno može govoriti o istodobnoj suprotstavljenosti različitih pozicija sa stilske razine Desničinih književnih tekstova. Ipak, treba istaknuti da se do takvih interpretacija može doći estetskim rekonstruiranjem i kritičarskim uvidima. Takvi zahvati potom omogućuju govor o takozvanom metafizičkom realizmu, o egzistencijalističkom pesimizmu i mediteranskom vitalizmu, o neprestanoj igri naizmjeničnosti i istočnjački inspiriranom dijalektičkom relativizmu, izmjeni čulnih doživljaja i esejističkoga intelektualizma, zatim o naturalističkoj zornosti detalja i impresionističkoj razlomljenosti kompozicije, o statički pejzažne slike kao objektivnoj sukladnosti dinamici unutrašnjega doživljavanja i tome slično.

Oksimoronski duh Desničina stvaralaštva naročito se čini učinkovito razrađenim u pristupu dvama motivima iz romana *Zimsko ljetovanje*. Prvi se odnosi na sudbinu gospođe Vande, supruge doktora Furata, čija je životna priča započeta još u noveli „Oko“. To je za Desnicu uobičajen postupak palimpsestnoga nadopisivanja/preispisivanja vlastitih proza pa mu književna djela katkad sliče svojevrsnom Borgesovu labirintu. U nepomirljivoj suprotnosti vlastitog i vanjskog svijeta tekstovi gube imitacijski karakter. Čitajući Desničinu novelistiku može se završiti u kojem od njegovih romana, i obratno, čitajući *Proljeća Ivana Galeba* čitatelj zaluta u njegovu poeziju, to jest preko nje se dospije u autorski jednako potpisanu prozu. U tom smislu okretanja sebi, unutra, treba shvatiti i slabašne Desničine stihove koji u prozi, u kontekstu vlastita književnoga djela, postaju vrhunska lirska proza. Tako oksimoron svoje čari pokazuje i na razini izmjenične kontekstualizacije umjetničkoga teksta.

Vladan Desnica, pjesnik-prozaist (Vladimir Rismondo) osvrnuo se na kritičke procjene svoje poezije postavljajući pitanje koja je kvaliteta poezije ako je ona objavljena u stihovima, odnosno u prozi. Iznova je zamjetno spajanje suprotnosti, ali i vrijednosno izricanje istodobno suprotstavljenih

stavova o istom tekstu ovisno je li izrečen u poetskoj ili proznoj formi: „Možda nije bez interesa taj kuriozum što su mnogi moji stihovi, koji su nepovoljno dočekani u mojoj zbirčici stihova, naišli naprotiv na veoma povoljan, pa ako hoćete i oduševljen odjek kad su, gotovo u nepromijenjenom obliku, ušli u posljednja poglavlja Ivana Galeba. I neki veoma istaknuti pjesnici izrazili su se o tim pasusima da predstavljaju *suštinu poezije*“ (cit. prema Kovač, 2001: 239).

Civilizacijski pak kontekst spomenute doktorske gospođe iz romana *Zimsko ljetovanje* značenjski je signiran potentnim motivom Venecije kao ovozemaljskim rajem u maštanjima dokone malograđanke, a koji u završnici njezine nesretne sudbine postaje mjestom moralnoga pada. Venecija je ovdje oksimoronski topos koji obećava vječno blaženstvo, a istodobno nudi memljivi miris lagunskoga gliba (*la puzza* = smrad, česta je riječ koja se veže uz jadranski biser). U noveli „Oko“ Venecija je samo neostvoreni san, a u *Zimskom ljetovanju* realnost iznevjerenih očekivanja. Posebice je zanimljivo da je tako prikazana Venecija čest motiv u djelima hrvatskih pisaca, ali i stranih, kao na primjer u *Smrti u Veneciji* (1912) Thomasa Manna. Dakle, uporaba tog motiva ima svoju dugu tradiciju, primjerice od *Putositnica* (1845) Antuna Nemčića preko Vladana Desnice pa sve do morbidnih „izleta“ u tamošnje prostore suvremenika Zorana Ferića, na primjer u njegovu književnom djelu *Anđeo u ofsajdu* (2000).

Napokon, potrebno je izdvojiti i drugi ogledni primjer koji uvjerljivo dokazuje multikulturnu inspiraciju Vladana Desnice kao slikara riječima koji se ponajviše služi tehnikom sklapanja raznokorijenskih, izvorišno neistorodnih elemenata u jedan koloplet. Riječ je o umjetničkoj aktualizaciji ikone svetoga Jurja (to jest Đurđa) koja pripada staroj popadiji, a koju je naslikao putujući slikar Štajerac. Antipodna slika svijeta seljaka zadobiva svoje ozbiljenje i iznevjeravanjem konvencija jednoga strogog žanra kakav je ikona. Groteskno očučenje i komika postiže se prisposodobom zmaja s cirkuskim krokodilom i djevice s razmaženom princezom, a sve u dekoru protkanom obilježjima bidermajera. Riječ je o kratkim spojevima u materijalnom i mentalnom dodiru kultura:

Sliku je pravio neki putujući slikar Štajerac, po uzoru na kakvu stariju ikonu, ali je Štajerčev duh probijao kroz sve pojedinosti slike. Vitez na propetom gojaznom zelenku ustremio se na tromu aždaju koja je izgledala skrojena od dotrajalih kofera od krokodilje kože i nabijena slamom ili komušom, plitka i ugnjetena kao gimnastička strunjača. Sličila je matorom krokodilu iz zoološke bašte... dok djevice u bjelini, sa stidljivim ovalnim dekolteom, koji joj obnažuje ramena a krije grudi, bježi užasnuta... Uletjet će bez sape u svoje odaje, strgnuti s glave i hitnuti u

kut bijeli vjenčić i srušiti se zadihana u naslonjač, dok će joj dvorkinje... prinositi ustima čašu zašećerene vode; a ona će jedva uspijevati da dođe do riječi i, između dva zagrnuta gutljaja, dahtati će: „To je bilo neopisivo, prosto ne-o-pi-sivo!“ (Desnica, 1974: 76–77).

Pripovjedni umetak indikativan je tim više što može poslužiti kao ilustracija globalnoga postupka izgradnje romana *Zimsko ljetovanje*, a on se može sažeti na sljedeći način: duhovni izboji stvaratelja i pripovjedača u djelu koje se utemeljuje na izvrnutim mjerilima s tragikomičnim likovima tekstno oživljenima u svojevrstnim novelistički organiziranim „slikama“ prostorno i vremenski smještenima uglavnom izvan glavnoga dijegetskog tijeka. Nasuprot naracijskoj razlomljenosti svojih pripovjednih ostvarenja, Vladan Desnica bio je majstor u sintetiziranju osobnih, tuđih i raznorodnih kulturoloških iskustava koji u sklopu pripovjedne cjeline postaju snažni umjetnički elementi.

Zbog upotpunjenja slike o piscu na razmeđu kultura potrebno je opisati Desničine poticaje iz antičkoga kulturnog kruga. Naime, uopćeno se može reći da više-manje svaki njegov tekst nalikuje sokratovskom dijalogu u kojem, paradoksalno, razgovor s Drugim omogućuje samospoznavanje, a introspektivna komunikacija sa samim sobom, nasuprot tome, omogućuje lucidnije razumijevanje svijeta i života. Osim toga u kritici je više puta istaknuta mediteranska, regionalna, ali i antička misao sredozemnog prostora u kome se formirao Desnica kao umjetnik/pisac: „(...) psiha Vladana Desnice, kako sam je ja osjetio i pokušao da definiram, u svom intimnom tkivu je mediteranska, jer je ona srodna psihi antičkih grčkih ljudi, kako se ona u najvišim dostignućima njihovih duhova manifestirala. Zato se Vladan Desnica može nazvati mediteranskim piscem i, prema tome, i zadarskim i dalmatinskim. Samo u jednom dubljem i posebnijem značenju ovih posljednjih riječi (Rismondo, 1979: 183).

Književno djelo Vladana Desnice kompendij je širokoga kruga kulturoloških asocijacija što doprinosi ponajprije povišenju narativne napetosti, a jednako tako i pobuđivanju kulturoloških asocijacija u čitatelja u kreativnom dijalogu sa zbiljom, ali i sa prošlošću (Roić, 1988: 217). Duh slavenskog i romanskog Mediterana na antičkim temeljima najtočnija je definicija piščeve duhovnosti koja je zaživjela u njegovu književnom radu. Mediteranizam je neosporno važna sastavnica hrvatske književne ukupnosti, a njegovom teorijskom učvršćenju u smislu utemeljenoga interpretativnog modela doprinosi Vladan Desnica svojim literarnim ostvarenjima impulsno prožetima uzajamnim osnaživanjem i međusobnim definiranjem umjetničke riječi i zemljopisnoga prostora: „Dalmacija i Mediteran i mediteransko podneblje su jako mnogo uticali na mene. O tom nema govora. I čitav bih ja bio sasvim drukčiji da nisam na tom području odrastao i rođen tu“ (Desnica, 1975: 228).

Valja napomenuti da je u književnoj kritici više puta istaknuto Desnićino mediteranstvo, njegova mediteranska narav i njegov mediteranski odgoj (Rismondo, 1979: 61). Potom se u analizama njegovih djela uočava sunce kao motiv mediteranskoga pejzaža pri čemu „to nije blago, proljetno sunce na smiraju dana, nego ljetno jarko popodnevno sunce“ (Kovač, 2001: 252): „Želio bih umrijeti u sunčanom danu. Što me kod smrti najviše plaši, to je predstava mraka s kojom je ona skopčana. Želio bih umrijeti izvaljen nauznak na dobroj, vrućoj zemlji, sav u suncu i jásu, umrijeti u jedrini dana, u sat uzavrelih zrikavaca“ (Desnica, 1975a: 68). Prema tome je „svetlost bila osnovni pokretač, suština idealnog stanja Vladana Desnice. Tako se pred nama iz filozofskih, estetskih stavova o sunčanoj strani sveta, poetičkih osobnosti junaka i atmosfere i na kraju autobiografskih iskaza i svedočenja nalazimo u svetlosti kao izvoru kreativne, pozitivne energije toliko autentične za prostore Dalmacije i Mediterana“ (Šeatović-Dimitrijević, 2015: 112).

U Desnićinoj zbirci pjesama *Slijepac na žalu* detektirani su prevladavajući „opisi mediteranskog pejzaža s prepoznatljivom urbanom i antičkom kulturnom pozadinom“ (Kovač, 2001: 254). Osim toga mediteranstvo Vladana Desnice dokazuje se u kontekstu njegove povezanosti s romanskom kulturom i jezicima u svojevrsnom oksimoronskom spoju romanske/mediteranske i slavenske/kontinentalne komponente: „Veoma je rano počeo čitati domaće i strane pisce, naročito antičku, francusku i rusku literaturu (Eshila, Sofokla, Flauberta, Stendhala, Turgenjeva i Tolstoja). Moglo bi se zato općenito reći da su na Desnićin duhovni razvoj i ukus, kao i na razvijanje književnog izraza, najpresudnije djelovale francuska i ruska književnost, odnosno romanski i slavenski utjecaji, pa su ga neki kritičari (Dragan Jeremić) s pravom nazivali *Mediteranac sa slavenskom dušom*, a drugi (Vlatko Pavletić) *skladan izdanak mediteranske kulture i slavenske osjećajnosti*. Razumljivo je zato da je Desnica najviše prevodio s francuskog, ruskog i talijanskog jezika“ (Rapo, 2007: 337). Osim toga književna kritika nije propustila objasniti odlučnu formativnost mediteranskoga civilizacijskoga kruga na oblikovanje umjetničke i stvaralačke osobnosti Vladana Desnice: „Iako se s razlogom može reći da su ovi ili neki drugi pisci ili filozofi utjecali na Vladana Desnicu, moguće je također da je on u tim uzorima samo našao potvrdu nekih svojih etetskih i misaonih uvjerenja i teza, što ih je naslutio ili djelomično stvorio već prije, u porodičnoj sredini, za vrijeme školovanja, i u našoj mediteranskoj ili evropskoj kulturi uopće. Drugim riječima, Desnićino književno djelo nesumnjivo pokazuje da je on stvaralački prevladao sve ove i druge uzore i utjecaje, što su na bilo koji način potpomogli formiranju njegove umjetničke ličnosti“ (isto: 337–338).

Svetlana Šeatović-Dimitrijević (2015: 100) u svojoj raspravi naslovljenoj „Dalmatinski mediteranizam Vladana Desnice: splitski period“ napo-

minje da dvadeset godina Desničina života u Splitu, poznavanje toga grada, njegovih ljudi i širega prostora Dalmacije do rodnoga Zadra i Islama Grčkog tvori temeljnu točku na kojoj je započeo umjetnički rad pisca i intelektualca te je zbog toga središnja točka Desničina opusa Dalmacija i Split. Autorica je odredila tu regionalnu i estetsku specifičnost kao dalmatinski mediteranizam.

Blizina mora, uvale i mediteranski stil života s bogatim nasljeđem civilizacija, od antičke do suvremenih, čine naročiti poticajni kut gledanja očima beskraja. Desničini junaci iznose autorefleksije u blizini mora, u igrama proljeća i smrti. Prema tome, nije riječ samo o pejzažnim elementima kao ukrasu okruženja Desničinih likova već i o mikrokozmosu ljudi obilježenih regionalnim elementima – jezikom i kulturom kao specifičnim osobinama dalmatinskog podneblja. Ako se uzme u obzir i povijesno složena pozicija Dalmacije u odnosu na Mletačku republiku, pa potom i suvremenu Italiju te mješavinu naroda i religija, sasvim je logično da su i junaci Vladana Desnice kao veoma pronicljivog pisca bili dio toga složenoga kulturološko-antropološkoga historijskoga okvira (Šeatović-Dimitrijević, 2015: 101).

Desnica pokazuje apsolutnu uronjenost u rodni prostor u svojim pjesmama „Seljani“ i „Djevojke na vodi“ s nadnaslovom „Dvije impresije iz Sjeverne Dalmacije“. Riječ je o pjesmama iz njegova najranijega književnoga razdoblja koji počinje u Splitu te je obilježen objavama pjesama u *Magazinu Sjeverne Dalmacije* 1934. godine. U navedenim pjesmama Desnica deskribira atmosferu dalmatinskoga krajolika i njegova seoskoga stanovništva (isto).

U pjesmi „Ljetni motiv“ Desnica opisuje pejzažnu atmosferu ljeta prikazujući zrelo žito u kontekstu srpanjskih dana, to jest razdoblja vegetativnoga zenita kada se ruralni čovjek sprema ubrati prvu ljetinu – suho žito kao glavni izvor hrane. Neizostavna je mistika podneva koja u poeziji južnoslavenskih prostora od početka 20. stoljeća ima amblematsko mjesto inspirativno za pjesnike rođene Mediterance ili one koji su odrasli u mediteranskom zaleđu (isto: 103).

Spomenute Desničine pjesme trebaju se sagledati u širem književnopovijesnom i poetičkom okviru: „Podnevni muk je oksimoronska rečita tišina, onaj epifanijski trenutak na ivici vidljivog i nevidljivog i najava izuzetno definisanih oksimorona zasnovanih na mediteranskom pejzažu, kao što će to biti i naslov *Zimsko ljetovanje*. Određeni trenuci u Desničinim ranim pjesmama i prvim poglavljima *Proljeća Ivana Galeba* predstavljaju prave primere epifanija tj. višestrukih doživljaja sasvim običnih životnih pojava. Poseban značaj tim trenucima daju svetlost i toplina kao osnovni pejzažni elementi Dalmacije i celog Mediterana“ (isto). Pored ovih glavnih elemenata filozofije i svijeta Vladan Desnica u *Proljećima Ivana Galeba* opisuje cijeli spektar mediteranskih i dalmatinskih običaja, poslova, jezika, ugođaja (ljetna popodneva, sije-

ste, pomorske agencije, ribarske žene na pragovima kuća, melankoliju, slike gradskih ulica, atmosferu građanskih tavanica).

Književno djelo Vladana Desnica dobar je primjer za podupiranje porredbene/interkulturalne povijesti književnosti. Naime, uz nacionalne književnosti neizostavno bi trebalo biti praćenje i opisivanje, davanje relevantnoga književnopovijesnoga statusa onim sastavnicama međuknjiževnoga procesa koje čine širi ambijent jedne nacionalne književnosti. Pri tom je dvostrukost utemeljenja historijskih činjenica, s obzirom na nacionalnu književnost i s obzirom na određeni nadnacionalni kulturni kontekst, karakteristična za sve slavenske književnosti (Kovač, 2001: 141). U skladu s tim južnoslavenska međuknjiževna zajednica kojoj pripada i Vladan Desnica specifična je upravo po suegzistenciji katoličke i pravoslavne, zapadnoslavenske i istočnoslavenske kulture. Stoga opuse pisaca poput Vladana Desnice, Ive Andrića ili Miljenka Jergovića valja promatrati u interkulturalnom kontekstu u kojem je interkulturalnost prevladavajuća osobina. K tome potrebno je razlikovati standardne međuknjiževne zajednice koje su dugotrajnijega karaktera i zasnivaju se na jezičnim, konfesionalnim i civilizacijskim kriterijima, dok bi specifične međuknjiževne zajednice bile one koje se zasnivaju na promjenjivim kriterijima (društveno-ideološki razlozi, zemljopisno-povijesni pojmovi) (isto: 143).

Desničino djelo prikladno je za studije međuknjiževnih procesa. Prema tome „pojedine bi se pojave, pojedini bi se pisci, pojedina djela, karakteristični za neko od navedenih književnih razdoblja, iz jedne nacionalne književnosti, a neprispodobivi u drugima, posebno ne u svim južnoslavenskim književnostima, uzimali kao *svoji*, kao reprezentati književnosti, a ne kao reprezentativni spomenici jedne nacije“ (isto: 153).

Oksimoronski, ali ne i manje istinito rečeno, Desnica je uistinu pisac koji u matičnom hrvatskom kontekstu stoji na razmeđu kultura. Suvremeni hrvatski pisac Jurica Pavičić u svojem pisanom izjašnjenju u polušaljivom, ali zato ništa manje uvjerljivom tonu progovara o svrstavanju Desnice u pojedine nacional(istič)ne okvire. Pavičićovo mišljenje objavljuje se ovdje po prvi put: „Za mene je *Zimsko ljetovanje* baš kao i neke druge Desničine proze primarno obilježeno regionalnim. To je dalmatinska proza, hrvatska po jeziku, srpsko-dalmatinska po prostoru. U našem okružju obuzetom nacijom, teško je nekom objasniti kako srpsko-dalmatinsku kulturu držim dijelom hrvatske, u svakom slučaju više nego onu Janjevaca ili Hrvata iz Gradišta. Isto tako, nemam ništa protiv ako Srbi Desnicu doživljavaju svojim. Pripadnost nije torta da se dijeli.“

Nažalost, i danas se potežu pitanja o pripadnosti ovoga pisca pojedinim nacionalnim korpusima. Južnoslavenska međuknjiževna zajednica dezintegrirala se po konfesionalnim, nacionalnim i drugim šavovima, među ostalim i

zato što nije umjela institucionalizirati svoju „međuknjiževnosnost“, svoju interkulturalnost (Kovač, 2001: 150). Višenacionalna ili multikulturalna zajednica onesposobljena je za život zbog sukoba kao rezultata monoloških političkih projekata i mononacionalnih filoloških opcija kao institucija nacionalnih država i kultura (isto). Zbog toga je nužna deapsolutizacija nacionalnih principa: „Naime, prevladavajući nacionalni pristup u povijesti književnosti, sve ako je okrenut književnoj komparatistici ili svjetskoj književnosti kao da zapostavlja *međuknjiževne procese* bez kojih se niti nacionalna povijest književnosti niti poredbena ili opća povijest književnosti ne mogu do kraja razumjeti. Najbolji su, nama najbliži, pojedinačni primjeri za to svjetski poznata književnost Danila Kiša i Aleksandra Tišme“ (isto: 151). No književnost nije zoološki vrt u kojem pločice s nazivom životinjskoga primjerka u kavezu preuzimaju brigu u svrstavanju i objašnjavanju pitanja pripadnosti. Nasreću za Desnicu i one koji se ne solidariziraju s etničkim čistunstvom i lingvističkom jednostranošću – Vladan Desnica svoj je pisac.

Literatura

- Buljac, M. (2007). „Poetika mogućega ili dogodljivog u pripovjednoj i romanesknoj prozi Vladana Desnice“, u: Babić, V. & Matek Šmit, Z. (ur.) *Zadarski filološki dani I*. Zadar: Sveučilište u Zadru, str. 355–369.
- Desnica, V. (1968). *Zimsko ljetovanje/Pripovijesti*. Zagreb: Zora, Matica hrvatska.
- Desnica, V. (1974). *Zimsko ljetovanje/Pjesme/Ljestve Jakovljeve*. Zagreb: Prosvjeta.
- Desnica, V. (1975). *Eseji, kritike, pogledi*. Zagreb: Prosvjeta.
- Desnica, V. (1975a). *Proljeća Ivana Galeba*. Zagreb: Školska knjiga.
- Hutcheon, L. (1998). „Interventionist Literary Histories: Nostalgic, Pragmatic, or Utopian?“. *Modern Language Quarterly*, br. 4, str. 401–417.
- Kiš, D. (2005). „Autobiografija“. *Ars*, br. 1/2, str. 7–27.
- Kolumbić, N. (2007). „Slojevita struktura *Zimskog ljetovanja*“, u: Babić, V. & Matek Šmit, Z. (ur.) *Zadarski filološki dani I*. Zadar: Sveučilište u Zadru, str. 321–335.
- Lodge, D. (1988). *Načini modernog pisanja: metafora, metonimija i tipologija moderne književnosti*. Zagreb: Globus, Stvarnost.
- Kovač, Z. (2001). *Poredbena i/ili interkulturalna povijest književnosti*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- Nemec, K. (1988). *Vladan Desnica*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Pavletić, V. (1995). *Tajna radne sobe: razgovori o književnom stvaranju*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.

- Peleš, G. (1999). *Tumačenje romana*. Zagreb: ArTresor naklada.
- Rapo, D. (2007). „Osnove Desničine poetike“, u: Babić, V. & Matek Šmit, Z. (ur.) *Zadarski filološki dani I*. Zadar: Sveučilište u Zadru, str. 337–343.
- Rismondo, V. (1979). *Oblici i slova*. Split: Čakavski sabor.
- Roić, S. (1998). „Vladan Desnica i talijanska kultura“. *Umjetnost riječi*, br. 3/4, str. 217–232.
- Šeatović-Dimitrijević, S. (2015). „Dalmatinski mediteranizam Vladana Desnice: splitski period“, u: Roksandić, D. & Cvijović Javorina, I. (ur.) *Vladan Desnica i Split 1920.–1945.: zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2014*. Zagreb: Filozofski fakultet, Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije, str. 99–114.

Jakov SABLJIĆ

LITERARY WORK OF VLADAN DESNICA ON THE CROSS-ROAD OF CULTURES

Literary work of Vladan Desnica is a multicultural product which absorbs its abundance (linguistic, stylistic, reflective) precisely from different cultural sources which overflow it. It is indicated on the basis of his texts monolithy and exclusiveness of every speech about the writers evaluated with terms of double appartenance. Vladan Desnica is an adequate example for revision of all contemporary definitions that are connected with comparative literary history and theoretical foundations of interslavic contacts and interferences. His literary creation makes possible analysis of the following categories: hermeneutic of the alien, cultural principles and criterions of literary work (ethnic, religious, geographical, administrative, political, developmental). Oximoronical position of his texts is a result of interference of stylistical, thematical and estetical elements that originate from intersection of several cultural circles: Mediterranean, central European and Balcanic.

Key words: *cultural geography, mediteranism, multiple appartenance, oximoron, interferences and intersections of cultures, combination of styles*